

Internationale trends in de accountantscontrole

J.H. Buisman

Inleiding

Dit artikel geeft enige achtergrondinformatie over de onderwerpen die thans en in de nabije toekomst de agenda van het International Auditing Practices Committee (IAPC) van de IFAC beheersen. Uit deze onderwerpen en de gedachten over de richting van hun verwerking in de regelgeving zal blijken welke trends voor het vakgebied van belang zijn. Eerst zal kort worden stilgestaan bij de betekenis van de International Standards on Auditing (ISA) en het IAPC. Bij die schets mag een beschouwing over de verwachtingskloof niet ontbreken: regelgevende instanties, zoals ook het IAPC, spelen immers een belangrijke rol bij het voorkomen of verkleinen van die kloof. Daarna worden de belangrijkste onderwerpen besproken die op het werkprogramma van het IAPC voorkomen. In Nederland zijn de ISA's overgenomen als Richtlijnen voor de Accountantscontrole. De trends zijn daarom ook voor Nederland van groot belang.

Internationale standaarden

Internationale richtlijnen voor de accountantscontrole worden al vanaf 1977 door het IAPC uitgevaardigd, zulks als uitvloeisel van de oprichting van de International Federation of Accountants. De daarbij aangesloten beroepsorganisaties

besloten toen tot een mondiale ontwikkeling van richtlijnen voor de accountantscontrole met de verplichting deze zoveel mogelijk lokaal te propageren en te implementeren. In de loop der tijd gewijzigde inzichten hebben ertoe geleid dat er inconsistenties ontstonden tussen de richtlijnen. Sedert 1990 is dan ook gewerkt aan het zogenaamde codificatieproject. Daarbij werd de naamgeving aangepast aan de inmiddels verworven status: van richtlijnen (guidelines) naar standaarden (standards). De teksten werden verduidelijkt door onderscheid aan te brengen tussen 'basic principles' en 'guidance'. Bovendien werd de chronologische volgorde verlaten en vervangen door de volgorde van het controleproces. Medio 1994 heeft het IAPC dit omvangrijke project afgerond. Er is nu een compleet stelsel (zie kader op de volgende pagina).

Voor het IAPC is thans een cruciaal moment aangebroken en wel om een tweetal redenen. In de eerste plaats is er de behoefte om het huidige stelsel nog verder te verbeteren. Tijdens het codificatieproces zijn namelijk geen principiële wijzigingen aangebracht, hoewel de noodzaak daartoe soms wel degelijk is onderkend. Deze zijn echter uitgesteld en komen thans aan de orde. De tweede reden is dat het IAPC nu kan werken aan uitbreiding van haar standaarden met het oog op de nieuwe ontwikkelingen die zich in het accountantsberoep voordoen of zullen gaan voordoen. Tot het begin van de jaren negentig kan het werk van het IAPC worden gekarakteriseerd als het op internationaal niveau harmoniseren van op nationaal niveau al bestaande regelgeving. Daarbij was harmonisatie overigens geen sinecure. Er is namelijk niet geharmoniseerd op basis van de laagste (waar ook ter wereld voorkomende)

J.H. Buisman, directeur en Hoofd Bureau Vaktechniek van KPMG Accountants NV, was van 1989 tot en met 1995 de Nederlandse gedelegeerde in het International Auditing Practices Committee van de International Federation of Accountants. Het artikel geeft zijn persoonlijke opvatting weer en niet noodzakelijkerwijs de standpunten van het IAPC.

Subject Matter Number and Document Title

100-199 Introductory Matters

- 100 Preface to ISAs and RSs
- 110 Glossary of Terms
- 120 Framework of ISAs

200-299 Responsibilities

- 200 Objective and General Principles Governing an Audit of Financial Statements
- 210 Terms of Audit Engagements
- 220 Quality Control for Audit Work
- 230 Documentation
- 240 Fraud and Error
- 250 Consideration of Laws and Regulations in an Audit of Financial Statements

300-399 Planning

- 300 Planning
- 310 Knowledge of the Business
- 320 Audit Materiality

400-499 Internal Control

- 400 Risk Assessments and Internal Control
- 401 Auditing in a Computer Information Systems Environment
- 402 Audit Considerations Relating to Entities Using Service Organizations

500-599 Audit Evidence

- 500 Audit Evidence
- 501 Audit Evidence - Additional Considerations for Specific Items
- 510 Initial Engagements - Opening Balances
- 520 Analytical Procedures
- 530 Audit Sampling
- 540 Audit of Accounting Estimates
- 550 Related Parties
- 560 Subsequent Events
- 570 Going Concern
- 580 Management Representations

600-699 Using Work of Others

- 600 Using the Work of Another Auditor
- 610 Considering the Work of Internal Auditing
- 620 Using the Work of an Expert

700-799 Audit Conclusions and Reporting

- 700 The Auditor's Report on Financial Statements
- 720 Other Information in Documents Containing Audited Financial Statements

800-899 Specialized Areas

- 800 The Auditor's Report on Special Purpose Audit Engagements
- 810 The Examination of Prospective Financial Information

900-999 Related Services (RSs)

- 910 Engagements to Review Financial Statements
- 920 Engagements to Perform Agreed-Upon Procedures Regarding Financial Information
- 930 Engagements to Compile Financial Information

standaard, maar op een niveau dat door de IAPC-leden werd beschouwd als de best mogelijke standaard nodig om tot een wereldwijd geharmoniseerd accountantsberoep te komen. Dat is immers de taak van het IAPC. De leden, afgevaardigd door (dertien) nationale beroepsorganisaties, zijn hieraan gehouden door de statuten van de IFAC. Het laten prevaleren van nationale regelgeving, hoe natuurlijk men daartoe soms geneigd zal zijn, kan derhalve niet.

Nu er een compleet stelsel van regels is kan worden gewerkt aan de uitbreiding daarvan. Dat biedt de mogelijkheid pro-actief te zijn. Het brengt echter een andere werkwijze met zich, omdat onderwerpen worden behandeld die nog niet of nog slechts in een enkel land in nationale regelgeving zijn opgenomen. Een enkel voorbeeld van de nieuwe onderwerpen is er al in de vorm van ISA 250 over het belang van wet- en regelgeving voor de accountantscontrole. De totstandkoming van deze standaard heeft heel wat discussie losgemaakt met landen waar men nog niet zover is. Ook het in mei 1995 gepubliceerde discussierapport over milieu en het accountantsberoep is pro-actief en daarmee niet oncontroversieel. De werkwijze kan vanaf nu andersom zijn: op basis van internationale regelgeving van het IAPC kunnen de nationale beroepsorganisaties veel efficiënter nationale regelgeving ontwikkelen. Op het grote belang daarvan kom ik in de conclusie terug.

Een vraag die dan opkomt, is of dergelijke pro-actieve internationale standaarden het accountantsberoep schaden of juist helpen. Er is immers ook sprake van een verwachtingskloof en wordt deze nu nog groter gemaakt? Het lijkt mij goed om daarom eerst maar eens stil te staan bij dat fenomeen verwachtingskloof.

De verwachtingskloof

In de literatuur over accountants(controle) kan men op tal van momenten discussies over de 'verwachtingskloof' aantreffen. De aanleiding, de behandelde aspecten en de intensiteit van de discussie kunnen verschillen, maar de verwachtingskloof is er altijd geweest. Voor Nederland hoeft men maar te denken aan de discussie over de Verordening op de Fraudemelding. Eigenlijk een vreemde discussie voor een beroep van een eeuw oud dat blijkbaar vergeten was dat haar wortels lagen in het ontdekken van fraude.

De discussie over de verwachtingskloof leeft ook op dit moment weer in tal van landen. Voorbeelden zijn rapporten zoals 'The Future Development of Auditing' (UK), 'Bridging the Expectation Gap' (Australië), 'Auditing into the 21st Century' (Schotland), COSO (USA) en Cadbury (UK). Op basis van een aantal van deze rapporten kan men de verwachtingskloof definiëren als 'het verschil tussen de verwachtingen of behoeften van gebruikers en de waargenomen kwaliteit van het werk van het accountantsberoep om in de behoeften te voorzien'. Over deze definitie zou een artikel op zich geschreven kunnen worden. Men kan immers stellen dat er alleen sprake dient te zijn van redelijke verwachtingen of behoeften en dan nog alleen van redelijke gebruikers. Ook in andere wetenschappen is het verschil in waarneming of beleving van de kwaliteit bestudeerd. Een belangrijke bijdrage op het terrein van de marketing zijn de publikaties van Parasuraman, Zeithaml en Berry, die hebben geleid tot het zogenaamde SERVQUAL-model. Met onderzoek en analyse zijn daarmee een vijftal onderdelen van de 'verwachtingskloof' in kaart gebracht. Vanuit dezelfde wetenschap is er kritiek op dit model (zie Boerkamp, 1993) en worden alternatieven aangedragen. Voor een uitgebreide beschrijving van het SERVQUAL-model verwijst ik naar hoofdstuk 4 van het boek Dienstenmarketing van De Vries. Voor mijn betoog ga ik verder uit van de onderverdeling van de verwachtingskloof in twee deelaspecten, zoals gedaan door de Australische Working Party in het rapport Bridging the Expectation Gap:

- het verschil tussen de verwachting van de gebruikers en de redelijke standaard, en
- het verschil tussen de redelijke standaard en het actuele gedrag.

Het eerste aspect wordt dan aangeduid als 'onredelijke verwachting', het tweede deel als 'inadequaat fungeren'. Aan onredelijke verwachtingen is alleen paal en perk te stellen door te voorkomen dat de standaarden te ver achter lopen bij de praktijk en door een adequate voorlichting van het beroep naar de gebruikers. Inadequaat fungeren dient te worden gecorrigeerd met tucht-rechtspraak en dient te worden voorkomen met een adequaat stelsel van kwaliteitsbeheersing. Cruciaal voor beide aspecten is de 'redelijke standaard' en daarmee houdt het IAPC zich bezig.

Naar mijn mening is de verwachtingskloof nooit

geheel te vermijden. Het accountantsberoep zal er daarom mee moeten leren leven. De volgende schets maakt dat hopelijk duidelijk. In een omgeving die aan snelle verandering onderhevig is wordt van accountants verwacht dat zij om kunnen gaan met het feit dat de enige zekerheid lijkt te zijn dat alles verandert behoudens de behoefte van gebruikers aan betrouwbare informatie. De groep gebruikers is echter aan veranderingen onderhevig en dat leidt tot nieuwe behoeften van nieuwe gebruikers, die in het algemeen ook beter opgeleid zijn dan voorheen. Accountants worden beoordeeld op hun prestaties en niet langer vertrouwd uitsluitend op grond van het feit dat zij accountant zijn.

De ontsokkeling is voltooid en accountants moeten hun plaats in de maatschappij waarmaken. Een maatschappij waar met enorme snelheden en kwantiteiten informatie wordt verwerkt en verstrekt aan een ieder die het kan bijhouden.

Het op het juiste moment vinden van de juiste informatie en het beter analyseren en evalueren, is waarschijnlijk de meest belangrijke factor voor het bereiken van een voorsprong op de concurrenten. Een deel van dit proces brengt de noodzaak met zich om het risico op onjuiste informatie en analyse te verkleinen. Daar worden de accountants voor ingehuurd: ons beroep is het verlagen van de risico's van anderen. Een gegeven dat wij ons goed moeten realiseren, want het beroep heeft de (menselijke) neiging haar eigen risico te willen verkleinen als antwoord op ons bedreigende aansprakelijkheid. Risico's mijden door bepaalde werkzaamheden niet uit te voeren is dus knagen aan de eigen stoelpoten. Accountants moeten risico's niet mijden, maar goed beheersen. Dat houdt onder andere in een heldere communicatie over wat accountants kunnen en wat zij doen met een taalgebruik dat de juiste boodschap overbrengt en niet klinkt als een verzekeringspolis (noch voor de ontvanger, noch voor de verstrekker).

Accountants vervullen een rol bij de informatieverschaffing. Informatieverschaffing is echter geen uitkomst, maar een proces. Om te demonstren dat er altijd een verwachtingskloof zal zijn, deel ik het proces in een viertal fasen in die elk tijd blijken te vergen:

- *Ontstaan van informatiebehoefte*

In deze fase zien wij de eerste gebruikers of groepen van gebruikers met een gezamenlijk belang. Veelal duurt het enige tijd voor de informatiebehoefte van een kleine groep ook

door de maatschappij als legitiem wordt ervaren. Een voorbeeld van het tijdsverloop is informatie over milieu-aspecten: de bezorgde waarschuwingen en vragen om informatie dateren uit de zeventiger jaren, het accountantsberoep discuteert nu nog over de antwoorden.

- *Voorziening in de informatiebehoefte*
Na enige tijd zal de leiding van een onderneming of een overheid overgaan tot het verstrekken van de nieuw gevraagde informatie. Soms niet van harte of na een periode van ontkennen dat de vraag redelijk is. Soms is dat ook het geval. In elk geval hebben de vragers veelal het voordeel dat het stellen van de vraag doorgaans minder kostbaar is dan het verschaffen van de antwoorden. Het verschaffen van de antwoorden vergt soms ook tijd om de simpele reden dat de informatie er nog niet is: ook hier kan men zich, bijvoorbeeld bij milieuvraagstukken, gemakkelijk iets voorstellen.
- *Onafhankelijke certificering van de informatie*
Het aanvankelijke proces van het verschaffen van informatie op vrijwillige basis leidt veelal tot navolging door anderen en krijgt dan de vorm van geïnstitutionaliseerde informatieverschaffing. Deze vorm van maatschappelijke acceptatie leidt dan tot het ontstaan van een informatieverschaffings- of verantwoordingsplicht die op zijn beurt leidt tot de vraag om onafhankelijke certificering van de informatie. Een nieuwe loot aan de stam voor het accountantsberoep.
- *Beroepsreglementering*
Zodra accountants nieuwe diensten gaan verlenen of andere informatie gaan certificeren ontstaat de behoefte om vast te stellen welke werkzaamheden verricht moeten worden, welke bewoordingen in verklaringen moeten worden gebruikt etc. Verschaffers, accountants en gebruikers moeten duidelijkheid hebben over wat er nu wel en niet verwacht mag worden. Het bestaande kader van regels is daarbij veelal de maatlat. Elk nieuw produkt leidt dus na verloop van tijd tot de constatering dat de regelgeving niet meer up-to-date is.

Uit vorenstaande schets mag duidelijk zijn dat de verwachtingskloof naar mijn mening nooit te

vermijden zal zijn. Het accountantsberoep in het algemeen en de regelgevende instanties in het bijzonder kunnen slechts trachten de kloof zo klein mogelijk te houden door te zorgen dat de redelijke standaard er zo snel mogelijk is. Voor het IAPC geldt dat zij thans in staat is dit proces voortvarend ter hand te nemen.

De IAPC agenda

De agenda of het werkprogramma van het IAPC wordt in hoofdzaak bepaald door twee soorten onderwerpen. De eerste categorie is te classificeren als 'onderhoud'. Daartoe zijn te rekenen alle onderwerpen die tijdens het codificatieproces zijn doorgeschoven. Dat zijn zowel echt principiële wijzigingen als onderwerpen die zich binnen het tijdspad niet leenden voor een 'quick fix'. Tot de onderwerpen in deze eerste categorie, zou ik willen rekenen:

- going concern;
- informatietechnologie;
- steekproeven;
- aan controle verwante diensten (related services);
- vergelijkende cijfers (exposure draft met een commentaarperiode tot 1 juni 1995).

Steekproeven en informatietechnologie zijn daarbij voorbeelden van onderwerpen die tot een ingrijpende herschrijving van de teksten zullen leiden omdat zij niet meer up-to-date zijn. Principeel zijn die wijzigingen echter niet. Bij going concern staat een geringe tekstwijziging voor de deur, maar deze is wel zeer principiële.

Belangrijker is de tweede categorie, te classificeren als 'vernieuwing'. De bronnen hiervoor zijn van velerlei aard. Een blik op de brochurestandaards in vele kantoren, levert een bont scala van produkten op die niet zijn terug te voeren tot de traditionele kerntaak van het certificeren van financiële verantwoordingen. De praktijk loopt nu eenmaal sneller dan de regelgeving. Een tweede belangrijke bron is het periodiek overleg dat tussen de technisch adviseurs van de verschillende IAPC-leden plaatsvindt. Ieder IAPC-lid heeft de mogelijkheid technisch adviseurs mee te nemen. In het algemeen doen de wat grotere landen dat in de vorm van de vaktechnisch directeur of secretaris van een van de hoofdcommissies. Deze adviseurs spelen ook een belangrijke rol in de continuïteit, aangezien zij hun rol langer vervullen dan de

gedelegeerden die in principe na 2½ jaar kunnen wisselen. In het periodiek overleg stemmen zij af wat er in de beroepsorganisaties van de verschillende landen aan de orde is. Hun rapportering naar het IAPC biedt dan de mogelijkheid nieuwe projecten te entameren en, maar dat is deels nog een wens, dat zodanig te doen dat mondiaal enige efficiëntie kan worden bedreven.

Voorbeelden van de onderwerpen uit deze categorie zijn:

- rapportering;
- milieuvraagstukken;
- compliance audit;
- toekomstgerichte informatie.

Vanuit beide categorieën wil ik een aantal onderwerpen signaleren die ook voor de toekomst van het accountantsberoep in Nederland van groot belang zijn.

Assurance services

Het IAPC heeft in het recente verleden voor een drietal onderwerpen subcommissies in het leven geroepen. Deze richten zich op:

- reporting on internal control;
- reporting on compliance with laws and regulations; en
- reporting on environmental management systems.

Al vrij snel bleek dat elk van deze commissies tegen dezelfde problemen aanliep. Hoewel de onderwerpen van onderzoek verschillen, ligt het voor de hand dat tal van zaken op gelijke wijze opgelost zou moeten worden. Voor alle drie de opdrachten zou planning van het onderzoek nodig zijn, zouden er iets moeten worden gezegd over het verzamelen van bewijs ter onderbouwing van de te trekken conclusies en zou het vreemd zijn als de rapportering te zeer van elkaar afweek.

De subcommissies, waarin al een zekere overlap in de samenstelling aanwezig was, werden daarom samengevoegd om eerst de gemeenschappelijke uitgangspunten helder te krijgen. De naamgeving van de nieuwe groep geeft aan waar het om gaat: het verschaffen van 'assurance', waarover dan ook. Op tal van plaatsen in de wereld duiken thans initiatieven op onder titels als 'Assurance 2005' (CICA), 'The Audit Agenda' (UK) en 'AICPA Special Committee on Assurance Services' (USA).

Al deze initiatieven zijn gebouwd op een aantal constatering:

- De traditionele 'audit' van financiële verantwoordingen verliest terrein.
- De regelgeving van het accountantsberoep gaat uit van een beperkt raamwerk.
- Ook buiten het accountantsberoep wordt zekerheid verschaft.

Traditioneel denkt bijna iedereen, accountants niet uitgezonderd, bij controle of 'audit' aan de jaarlijkse handtekening bij het financiële verslag (de jaarrekening) van een onderneming. De betekenis van die handtekening is dan ook onherroepelijk verbonden aan de betekenis die wordt gehecht aan de jaarrekening zelf. En die betekenis is aan veranderingen onderhevig geweest en zal dat nog meer zijn. Vroeger was de jaarrekening voor de onderneming zowel het sluitstuk, het hoogtepunt zo men wil, van de administratie als het verantwoordings- en voorlichtingsdocument bij uitstek. Er werd niet voor niets opgelucht adem gehaald als de klus weer was geklaard. Thans is de situatie heel wat genuanceerder. Vrijwel elke onderneming beschikt over geautomatiseerde hulpmiddelen, waardoor op vrijwel elk moment met een druk op de knop betrouwbare cijfers ter beschikking kunnen komen. Voor de eigen sturing is de jaarrekening al lang niet meer het document waar het om draait. De periodieke management-informatie speelt daarin een rol die overigens ook aan veranderingen onderhevig is (zie hierna onder interne controle). De jaarrekening heeft haar rol als verantwoordingsinstrument altijd gespeeld in combinatie met die van voorlichtingsinstrument. Als zodanig is te verklaren waarom men in toenemende mate aandacht kreeg voor uitspraken over de toekomst en voor de risicobepalende factoren daarin. Dan schiet echter het karakter van verantwoordingsstuk over het verleden tekort. Het directieverslag, en nog veel duidelijker in de USA het 'Management Discussion & Analysis' en in het UK het 'Operating & Financial Review', wordt waarschijnlijk beter gelezen dan de historische reeksen in de jaarrekening. Ondernemingen zijn voorts in staat om per kwartaal informatie te geven over de ontwikkelingen en a tempo over de zeer belangrijke zaken. Zij investeren voorts aanzienlijke tijd in 'investor relations' met complete 'roadshows'. De geïnteresseerde bij een onderneming is derhalve niet meer van de jaarrekening afhankelijk voor zijn beslissingen. Dankzij

de moderne (communicatie)technieken is er recente informatie en kan worden beschikt over analyses en adviezen van beleggingsdeskundigen en commentaren in de financiële pers. Het wachten is thans op de eerste onderneming die haar jaarrekening niet meer op papier ter beschikking stelt, maar die de lezer in staat stelt zelf de door hem benodigde informatie op te halen uit de via Internet toegankelijk gemaakte database van de onderneming. Pro-actieve accountants kunnen dan zorgen dat die informatie van een elektronische handtekening is voorzien. Heel ver weg hoeft dat anno 1996 al niet meer te zijn!

Het raamwerk waarbinnen de beroepsreglementering van accountants is geschreven, is geheel gebaseerd op die traditionele taak van het jaarlijks controleren van financiële informatie. Dergelijke stelsels, of het nu Nederland, de USA of het IFAC Framework betreft, zijn beschrijvend van aard. Zij beschrijven wat een accountant geacht wordt te doen om de verklaring bij een jaarrekening te kunnen geven. En daarmee hebben de accountants zichzelf opgesloten in een doos. 'Getting out of the box' is dan ook een kreet waarmee de initiatieven tot wijziging van de regels wel worden aangeduid. Ook de discussie binnen de Assurance Subcommittee van het IAPC volgt dat patroon: wij moeten van een beschrijvend naar een conceptueel raamwerk. Dat is de enige methode om de ontwikkelingen in de praktijk snel te kunnen volgen en wellicht zelfs voor te kunnen zijn. Voor elk nieuw produkt of dienst dat/die accountants leveren, zal weer de vraag opkomen hoe en onder welke voorwaarden dat dient te geschieden om de hoge kwaliteit die accountants leveren te kunnen handhaven. Daarbij moet het in principe niet uitmaken welke mate van zekerheid wordt gegeven en of die wordt gegeven over historische, toekomstgerichte informatie of over de processen die zulke informatie genereren. De huidige regelgeving spreekt over controle (en soms over andere diensten) van financiële (en soms niet financiële) informatie. Kijkt men tussen de regels door, dan zijn er tal van zaken te ontdekken die ook gelden voor andere onderzoeken van andersoortige objecten van onderzoek. Het expliciet maken daarvan, is een van de belangrijkste zaken op de IAPC-agenda.

Buiten het werkterrein van de accountants verzamelen zich inmiddels de milieu-auditors, de kwaliteitscontroleurs, de ISO-certificeerders en straks ook de geaccrediteerde verificateurs.

Daarbij gaat het niet in al die groepen zo ordelijk toe als in het accountantsberoep. Maar toch. Voor het accountantsberoep is het hoog tijd te laten zien dat het grote goed der deugdelijke grondslag, de objectiviteit en de onafhankelijkheid, waard zijn verdedigd te worden.

Interne controle

Op het terrein van de interne controle heeft de IFAC zich tot nu toe beperkt tot de rol van de interne controle bij de controle van jaarrekeningen. Het traditionele denken daarover in termen van functiescheiding, of beperkt tot de aspecten van betrouwbaarheid van de financiële informatie, is echter aan revisie toe. De ontwikkelingen in het UK en de USA, waar interne controle ruimer is gedefinieerd, waar management control een prominente plaats krijgt in de 'corporate governance', maken een herbezinning nodig. Niet alle controle is immers gebaseerd op functiescheiding. Ook moeilijk meetbaardere zaken als attitude van de leiding, het belang dat een onderneming aan ethische normen en waarden hecht en een goed personeelsbeleid, zijn van belang voor een effectief stelsel en daarmee ook voor de accountantscontrole. Dezelfde ontwikkelingen vragen om een onderzoek en rapportering over interne controle dat veel gericht moet zijn dan bij een jaarrekeningcontrole het geval is. Het IAPC zal dat onderwerp naar verwachting in 1996 weer als afzonderlijk project ter hand nemen, aannemende dat dan de knopen zijn doorgehakt in het assurance-project. Het ligt in de rede dat het IAPC niet zelf met criteria komt over wat (goede) interne controle is: met COSO moet er voldoende zijn om aan de slag te kunnen.

Going concern

Faillissementen van ondernemingen blijven de gemoederen bezighouden. Daarbij wordt nogal eens de vraag gesteld waar de accountant was. Wij kunnen dat als accountants ten onrechte vinden en slagen er veelal ook wel in dat in concrete gevallen uit te leggen, maar de hardnekkigheid van de vraag toont vooral aan dat het beroep er nog niet in is geslaagd de verantwoordelijkheid van accountants goed uit te leggen. Het concept dat een onderneming een 'going concern' is, is een verslaggevingsconventie. Van de standaard-setters op dat terrein zou dus het antwoord

moeten komen. Dat is er tot nu toe in het niet bepaald eenduidige begrip 'foreseeable future'. Bij de revisie van de ISA over dit onderwerp is in eerste instantie aan de IASC gevraagd dit begrip te concretiseren. Lukt dat niet, dan ligt het in de lijn der verwachting dat het IAPC dat zal moeten doen. In de gedachten daarover is het uitgangspunt dat aansluiting moet worden gezocht bij de planning-horizon van de onderneming. De accountant heeft immers informatie van de onderneming nodig voor zijn oordeelsvorming. Waar het komende boekjaar voor de meeste ondernemingen gepland zal zijn, ligt die periode dus voor de hand. De accountant zal zich dan moeten afvragen of de toekomst verzekerd lijkt tot de volgende balansdatum, in de praktijk dus voor een periode van een maand of 8 à 10 na datering van de verklaring. Dat lijkt kort, maar laten wij niet vergeten dat ondernemingen al na één kwartaal met cijfers komen, omdat die in de jaarrekening aan veroudering onderhevig zijn. En, het zal niet eenvoudig zijn te formuleren, natuurlijk zal de accountant ook oog moeten hebben voor het feit dat de herfinanciering niet geregeld lijkt te kunnen worden als dat daags na de volgende horizon dreigt.

Milieuvraagstukken

Begin mei 1995 is het discussierapport 'The Audit Profession and the Environment' gepubliceerd. Het is één van de voorbeelden dat het IAPC een nieuwe weg betreedt: nu eens niet wachtend tot er veel nationale richtlijnen zijn om die vervolgens te harmoniseren, maar zelf het voortouw nemend. Wel met hulp van Nederland (Limperg Instituut) en Canada (CICA), maar toch een rapport waar andere beroepsorganisaties mee aan de gang kunnen. Het rapport geeft handreikingen voor de aanpak van de milieuproblematiek voor de controle van jaarrekeningen. Weliswaar is het nog geen concept-richtlijn, maar de goede lezer kan redelijk voorspellen hoe die eruit kan zien. Verder wordt een uitgebreide beschrijving gegeven van milieuzorgsystemen. Daarop voortbouwend, zijn de belangrijkste onderwerpen aan de orde gesteld voor de nieuwe 'assurance'-produkten. Te noemen zijn de controle van milieuzorgsystemen qua opzet en effectieve werking, controle op de naleving van milieuvoorschriften en van milieuverslagen. Een aspect dat daarbij een rol speelt, is onder meer de

vraag of de van oudsher financieel opgeleide accountant wel adequaat is toegerust voor dergelijke onderzoeken, hetzij om deze tot op zekere hoogte zelf uit te kunnen voeren hetzij om te kunnen steunen op het werk van ingeschakelde specialisten. Conclusies worden in het rapport niet getrokken. Wel wordt een 40-tal indringende vragen aan de lezers (niet alleen accountants ditmaal) voorgelegd, waarvan wij hopen dat de antwoorden richtinggevend zijn voor de toekomstige ontwikkelingen. De voorbeelden van mogelijke uitingen als resultaat van deze onderzoeken, zullen de discussie stellig aanwakkeren. Voor accountants is het even wennen om voorbeelden te zien van de resultaten van multidisciplinair onderzoek. In vergelijking met de public-relations-achtige statements die nu soms door consultants worden afgegeven, zal het wel strak overkomen, maar mijns inziens voor de lezer wel duidelijker.

Informatietechnologie

Historisch gezien, was er eerst de handmatig gevoerde administratie en pas later de computer. In de meeste richtlijnen op het gebied van de accountantscontrole is dat nog steeds te herkennen. Vastgesteld moet echter worden dat er bijna nergens (in de Westerse wereld) nog ondernemingen zijn waar de computer zijn intrede niet heeft gedaan. Het is daarom vreemd om het proces van accountantscontrole te beschrijven zonder de effecten van informatietechnologie en die pas later als een apart sausje eroverheen te leggen. Informatietechnologie is een normaal - standaard - onderdeel van vele bedrijfsprocessen en dat hoort dus ook voor het controleproces van accountants te gelden. De verschillende standards en statements op dit gebied zullen worden herzien in de nabije toekomst. Sommige regels zullen daarbij wellicht verdwijnen omdat ze worden opgenomen in de overige richtlijnen zoals die over kennis van de huishouding en interne controle. Andere regels moeten worden herzien omdat de gehanteerde terminologie is achterhaald. Wellicht zal er toch een separaat document over de invloed van informatietechnologie op de accountantscontrole beschikbaar moeten blijven. Voor tal van landen is er immers nog geen gegroeide traditie dat er overal computers staan. Of ze staan er wel, maar de accountants hebben nog niet de traditie om op de juiste wijze met de voor- en nadelen om te gaan.

Audit of soft info

In toenemende mate spelen subjectieve elementen een rol bij de verslaggeving. Schattingen in de jaarrekening over de levensduur van activa, de hoogte van voorzieningen e.d. zijn voor accountants niet nieuw. Richtlijnen op het gebied van de externe verslaggeving vragen echter nogal eens om een bepaalde behandeling die afhankelijk is van een door de leiding van de onderneming in te nemen standpunt. Voorbeelden zijn de classificatie van leningen in FASB 115, waar de indeling in 'held to maturity' of 'trading', voor een deel afhankelijk is van de plannen van de leiding. Ook bij derivaten, hedging e.d. kan dat het geval zijn. Onder de verzamelnaam 'audit of soft info' wordt door IAPC gedacht aan het verstrekken van guidance over de controle daarvan. Een van de vragen die daarbij beantwoord moeten worden is hoe je daar als accountant mee omgaat. De enkele mededeling van de leiding levert immers geen controlebewijs op. De feitelijke afloop zal steeds vaker liggen buiten het tijdsbestek waarin de accountant moet rapporteren en het kan niet zo zijn dat accountants hun behoefte aan zekerheid vertalen door de onderneming inflexibiliteit op te leggen. In een aantal landen (Canada, Australië) wordt, zij het nog in een pril stadium, nagedacht over mogelijke oplossingen. Voor het IAPC zal het vooralsnog even wachten zijn op de eerste resultaten daarvan. Daarna kan in goede samenwerking hopelijk snel met iets bruikbaar worden gekomen. Een mogelijke richting voor een oplossing zie ik overigens vooral in een wat radicalere wijziging in het object van de controle: niet de informatie, maar de processen voor de informatieverschaffing. Wellicht kan er dan ook echt worden gedynamiseerd.

Toekomstgerichte informatie

ISA 810 (The Examination of Prospective Financial Information) richt zich op het onderzoek van toekomstgerichte informatie, veelal in de vorm van prognoses en meestal als een separate opdracht. Het document heeft in de meeste landen een hybride karakter. Enerzijds wordt door accountants een beperkte mate van zekerheid gegeven ten aanzien van de veronderstellingen en uitgangspunten (review of beoordeling met de negatieve formulering 'ons is niets gebleken etc.') en anderzijds de hoge mate van zekerheid van een

controle ten aanzien van het rekenkundige traject. Het is wat al te simplistisch geformuleerd, maar ik vrees dat de lezer het veelal toch zo ervaart: als het echt spannend wordt, is de accountant er niet. Toch zou juist die accountant met de kennis van de bedrijven waar hij altijd prat op gaat, in staat moeten zijn om wel iets positiefs te zeggen over het realiteitsgehalte van de veronderstellingen.

Voorspellen kan hij niet, maar de deugdelijkheid van de voorspellingen van een ander of, wellicht juister, van de processen die daarbij worden gehanteerd, moet tot een positievere uitspraak kunnen leiden. Bovendien is de huisaccountant nu juist als geen ander (naast de Raad van Commissarissen) in staat om een oordeel te geven over de zorg en zorgvuldigheid van het door de leiding gevolgde proces en de mate waarin de leiding in staat is gebleken de kritische succesfactoren te onderkennen en te monitoren. Naar verwachting zal nog in 1996 gewerkt worden aan een ontwerp dat uitgaat van een minder hybride produkt: een mate van zekerheid voor het geheel, die afhangt van de hoeveelheid verricht werk. Ook in de jaarrekening kunnen wij immers tot een positief oordeel komen, als eventuele onzekerheden maar goed duidelijk zijn uiteengezet. Verbeteringen in de verslaggeving waarin uiteenzettingen over de kritische risicofactoren en gevoeligheidsanalyses een steeds prominentere plaats zullen opeisen, zullen het nodig maken dat de accountant die technieken ook voor de controle van de jaarrekening eerder nodig heeft dan hij denkt. Wellicht is het een goede gelegenheid om eens te onderzoeken of het gevoel dat nieuwe aandeelhouders door middel van een emissieprospectus meer recht op informatie lijken te hebben dan bestaande aandeelhouders door middel van jaarrekening en jaarverslag, al dan niet op waarheid berust.

Enkele andere onderwerpen

Enkele van de vele andere onderwerpen die recentelijk de revue hebben gepasseerd, zal ik hier slechts kort aanduiden. Over derivaten is inmiddels al zo'n grote hoeveelheid literatuur te verkrijgen dat het IAPC dit onderwerp niet als project aanpakt. Volstaan is met een kort artikel in de Newsletter. Dat vestigt nog eens de aandacht op de kern van de zaak: risico beheersen is weten, en weten vereist - in welke vorm en door wie ook - meten. Als met kleine bedragen in korte tijd grote

risico's kunnen worden gedekt of gelopen, dan hoort daar een passend dat wil zeggen alert controlemechanisme bij. Op zich zijn daar geen nieuwe richtlijnen voor de accountantscontrole voor nodig.

De toenemende complexiteit van onze samenleving maakt risico's en hun beheersingsinstrumenten niet altijd voor iedereen even toegankelijk. Of het nu de banktoezichthouder is die behoefte heeft aan zekerheid, de overheid die fraude en witwaspraktijken wenst te bestrijden of de Raad van Commissarissen die over de naleving van de bedrijfsethiek wenst te worden geïnformeerd. De onderzoekstechnieken van de accountant plaatsen hem in een positie waardoor hij in een deel van die behoeften kan voorzien, uiteraard met een passende afbakening van verantwoordelijkheden. De 'reportable conditions', van oudsher de materiële leemten in de interne controle, zullen daarmee in de toekomst stellig belangrijker worden. De verschillende invalshoeken waarmee de problematiek in de landen die bij het IAPC rond de tafel zitten wordt benaderd, maken dat gremium bij uitstek geschikt om tot een afgewogen positiebepaling te komen.

Daarbij dient mijns inziens de invalshoek te zijn dat pro-actieve richtlijnen de aansprakelijkheid niet vergroten, maar, mits goed uitgelegd aan de gebruikers van onze diensten, juist eerder verkleinen. Ook in de discussies rond de tafel blijkt dikwijls dat accountants best verder kunnen en willen dan de officiële kanalen weleens doen vermoeden.

Op het grensvlak van de beroepsethiek en de vaktechniek ligt het onderwerp 'opinion shopping'. Het IAPC heeft dit onderwerp op haar agenda genomen met name omdat de vaktechnische aspecten overheersen. Over de ethiek kunnen wij immers snel klaar zijn: een oordeel over een andere accountant of over diens oordeel omtrent bepaalde zaken kan soms een legitieme behoefte zijn waarin moet worden voorzien. Dat houdt echter tevens in het besef dat 'opinion shopping' geen concurrentiemiddel is waarmee het beroep als geheel zichzelf te grabbel gooit. Er zijn dus wel een aantal waarborgen en zorgvuldige procedures nodig. Vandaar de belangstelling van het IAPC voor het onderwerp.

Conclusie

Deze 'tour d'horizon' geeft aan dat, hoewel er thans een compleet bouwwerk van standaarden is, het werk nog lang niet is afgelopen. Daarvoor is het accountantsberoep, gelukkig, dynamisch genoeg. Tussen de regels door zijn, meen ik, ook de contouren te herkennen van de wijzigingen die het beroep door zal moeten maken om ook een tweede eeuwfeest te kunnen vieren.

Het is daarbij van belang dat wij dat niet alleen in Nederland behoeven te doen. De implementatie van de International Standards on Auditing als de Nederlandse Richtlijnen voor de Accountantscontrole geeft ons zowel rechten als verplichtingen. Rechten om te profiteren van het werk dat het IAPC en haar leden hebben verricht. Plichten om daaraan ook bij te dragen zoals het een vooraanstaand(e) beroep/organisatie betaamt. Ons beroep heeft, ook al is ons land klein, een lange en goede traditie, waardoor wij niet voor niets aan de wieg van internationale samenwerking hebben gestaan. In de komende jaren kan die internationale samenwerking een nieuwe gestalte krijgen. Bij de nieuwe onderwerpen kan IAPC zo tijdig zijn dat niet langer elk land eerst zelf het wiel moet uitvinden. Nu kan eerst de internationale standaard worden gezet en daarna, zo nodig, nog wat aan lokale 'fine tuning' worden gedaan. Dat betekent dat wij onze invloed eerder zullen moeten aanwenden door goed beslagen ten ijs te komen bij de voorbereiding van exposure drafts. Naarmate wij daarin beter slagen, is de behoefte aan lokale afwijkingen immers geringer of zelfs niet bestaand. Nederland zal echter ook voor een aantal projecten als trekker moeten optreden. Het IAPC werkt in toenemende mate langs de weg dat een onderwerp samen met één van de leden wordt aangepakt. Canada en Nederland hebben inmiddels gedemonstreerd dat er snel een discussierapport over een actueel onderwerp als milieu kan liggen. Met een goede afstemming van de wereldwijde research- en regelgevingsarbeid, te beginnen met de landen binnen het IAPC, is het accountantsberoep mijns inziens in staat om snel en kwalitatief goed in te spelen op de vele ontwikkelingen die wij nog zullen doormaken op weg naar en in de volgende eeuw. Nederland kan daarbij het goede voorbeeld geven en er is aan onderwerpen geen gebrek.

LITERATUUR

- Buisman, J.H., (1994), *New services and new standards*, presentation on the IFAC Auditing Standards Setting Conference, Paris, 1994.
- Buisman J.H. en J. Klaassen, (1994), International auditing, chapter 19 in *Comparative International Accounting* door C. Nobes en R. Parker, Prentice Hall Inc.
- Boerkamp, E.J.C. en M. Vriens, (1993), Het meten van kwaliteit bij diensten: een vergelijking van procedures, *Tijdschrift voor Marketing*, juli/augustus 1993, pp. 19-23.
- Parasuraman, A., V.A. Zeithaml en L.L. Berry, (1985), A Conceptual Model of Service Quality and Its Implications for Future Research, *Journal of Marketing*, Vol. 49, Fall, pp. 41-50.
- Parasuraman, A., V.A. Zeithaml en L.L. Berry, (1988), SERVQUAL: A Multiple-item Scale for Measuring Consumer Perceptions of Service Quality, *Journal of Retailing*, Vol. 64, No. 1, pp. 12-40.
- Vries, W. de, *Dienstenmarketing*.
- The Audit Agenda*, Auditing Practices Board, (1994), Accountancy Books, December 1994.
- Technical Handbook 1994*, (1994), IFAC, New York, September 1994.
- Internal Control - Integrated Framework*, (Coso Report, 1992), Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission, AICPA, New York, September 1992.
- The Audit Profession and the Environment*, discussierapport uitgebracht door de International Federation of Accountants, New York, mei 1995.
- The Future Development of Auditing*, (1992), Discussion Paper by the Auditing Practices Board, Accountancy Books, November 1992.
- Bridging the Expectation Gap*, (1993), A research study on Financial Reporting and Auditing, Commissioned by the Society of Certified Practising Accountants and The Institute of Chartered Accountants in Australia, December 1993.
- Auditing into the Twenty-First Century*, (1993), ICAS Research Committee Paper, Institute of Chartered Accountants of Scotland, May 1993.
- The Financial Aspects of Corporate Governance*, (Cadbury Report, 1992), Gee Publishing, December 1992.